

ในฐานะบุตรชายคนโตของพระยา
อนุমানราชธน ข้าพเจ้ายินดีมากที่สุดที่มีโอกาส
มาพูดถึงเรื่องบิดาของข้าพเจ้าตามคำเชิญของ
สยามสมาคมซึ่งพระยาอนุমানราชธนเคยได้
รับเกียรติเป็นนายก

ขอเล่าย้อนไปถึงตอนที่ข้าพเจ้ากลับ
จากไคโรถึงกรุงเทพฯ ข้าพเจ้าถึงบ้านทัน
พิธีอาบน้ำศพซึ่งพระองค์เจ้าจันทราธิปพงศ์
ประพันธ์ทรงประทาน ตอนจบพิธี ข้าพเจ้า
ซึ่งเป็นบุตรชายคนโตจะต้องหิ้วหมบบิดาจาก
บนไปล้างสามครั้งแล้วหักหัวไม้วางลงบนอก
ของท่านซึ่งนอนอยู่ในโรง ข้าพเจ้าค้นหา
ความหมายของพิธีนี้อยู่นาน คิดว่าหาก
พระยาอนุমানราชธนายังมีชีวิตอยู่ ข้าพเจ้าคง
สามารถซักถามและได้รับความกระจ่างจากท่านผู้
รอบรู้ประเพณีไทย ในที่สุดข้าพเจ้าก็ได้เปิด
หนังสือของท่านเรื่องประเพณีเกี่ยวกับการเกิด
และการตาย และพบคำอธิบายที่ต้องการ

ตอนหิ้วหมบบิดานั้น ข้าพเจ้าได้สังเกต
เห็นรอยผ้าตึกรอบส่วนท้ายทอยของท่าน
ข้าพเจ้าทราบภายหลังว่านายแพทย์ได้ขอ
อนุญาตตัดสมองของพระยาอนุমানราชธนไป
ศึกษาเพราะเป็นสมองของนักปราชญ์ที่ยิ่งใหญ่
แม้ในความตายท่านก็ยังทำประโยชน์แก่ผู้อื่น
เช่นเดียวกับเมื่อท่านยังมีชีวิตอยู่

พระยาอนุমানราชธน จากคำบอกเล่าของบุตรชาย*

ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์

ท่านสั่งให้บรรจุศพของท่านในโลง
สีชาวธรรมดาแทนการบรรจุในโกศ โลงนี้
เก็บอยู่ที่บ้านจนถึงเวลาเผา เป็นการสะท้อน
ให้เห็นวิถีชีวิตที่เรียบง่ายของท่าน

ท่านส่งลูกๆ ไว้ก่อนตายว่าท่านพอใจ
ให้จัดงานศพท่านแบบคนธรรมดา แต่
ปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและ
สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระราช
ชนนีและพระบรมวงศานุวงศ์ได้เสด็จมาใน
งานพระราชทานเพลิงศพ จึงนับเป็นเกียรติ
อย่างสูงแก่ท่านซึ่งเป็นสามัญชน

ข้าพเจ้าใคร่ขอกล่าวถึงบุคคลสามคนที่มี
อิทธิพลมากต่อชีวิตของพระยาอนุমানราชธน
โชคชะตาได้นำบุคคลทั้งสามให้มาพบกับท่านใน

*เก็บความและเรียบเรียงจาก Somchai Anuman Rajadhon "Phya Anuman Rajadhon"
The Siam Society Newsletter Vol. 3, No. 4 (December, 1987); 4-9.

ช่วงชีวิตแรก ๆ ของท่าน และมีส่วนในการ
กำหนดอนาคตของท่าน

คนแรกคือหญิงสาวชื่อ ละไม ซึ่งบิดา
ของข้าพเจ้าแต่งงานด้วย ในขณะที่ท่านอายุ
๒๐ ปีและเจ้าสาวอายุ ๑๗ ปี นับเป็นรักแรก
พบซึ่งยืนยงอยู่ถึงกว่าครึ่งศตวรรษ ตลอด
ชีวิตสมรส ความเป็นเพื่อนคู่ใจของคุณหญิง
ละไมมีส่วนอย่างมากในการนำพระยาอนุมา
นราชชนไปสู่อนาคตอันรุ่งโรจน์ พระยาอนุมา
นราชชนและคุณหญิงละไมฉลองวันครบรอบ
ห้าสิบปีของการสมรสได้ไม่นานก็ต้องจากไป
ในวันจันทร์ ท่านทั้งสองมีบุตรธิดาด้วยกัน
๙ คน

บุคคลที่สองเป็นชาวอังกฤษชื่อ นาย
นอร์แมน แมกซ์เวลล์ ซึ่งเป็นหัวหน้ากองที่กรม
ศุลกากร เมื่อพระยาอนุมานราชชนทำงาน
เป็นผู้ช่วยของนายแมกซ์เวลล์ นายแมกซ์เวลล์
ได้สอนภาษาอังกฤษให้ท่านและยังให้อ่าน
หนังสือภาษาอังกฤษอ่านด้วย ถ้าจะพูดเชิง
อุปมาอุปไมยนายแมกซ์เวลล์ได้ให้กุญแจทอง
แก่พระยาอนุมานราชชนเพื่อจะเปิดไขประตู
แห่งความรู้ ท่านได้ใช้ภาษาอังกฤษเป็น
เครื่องมือแสวงหาความรู้ในช่วงเวลา ๖๐ ปี
ต่อมา

บุคคลที่สามเป็นภิกษุหนุ่มชื่อ พระ
มหาธีร์ ซึ่งต่อมาได้บรรดาศักดิ์เป็น พระสาร
ประเสริฐ ท่านผู้นี้เป็นเพื่อนรักและผู้ร่วม
งานทางวรรณกรรมที่ดีเด่นหลายชิ้นภายใต้
นามปากกา “เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป”
ซึ่งเป็นนามสกุลของท่านทั้งสอง แม้ท่านจะ
ไม่ตัวติดกันเหมือนแฝดสยามคู่แรกคือนาย
อินและนายจัน ข้าพเจ้าจำได้ว่าทั้งสองทำงาน
ด้วยกันในบ้านของเราและชอบเล่นหมากรุก
เป็นเวลาหลาย ๆ ชั่วโมง แน่แน่นอน การเขียน
แปลหนังสือเรื่อง “กามนิด” เพียงเรื่องเดียว
ก็ทำให้บุคคลทั้งสองทำงานร่วมกันเป็นเดือน

ในหนังสืออัตชีวประวัติ พระยาอนุ
มานราชชนเล่าว่า ปู่ของปู่ท่านเป็นคนจีน
อพยพจากเมืองจีนมาสู่ประเทศไทย “ตอน
ข้าพเจ้ายังเด็กนั้น ยังจำได้ว่าปู่ของข้าพเจ้า
พูดคุยเป็นภาษาจีนแต่จื๊วแบบจีนใต้” น่า
สนใจที่ลักษณะจีนเพียงอย่างเดียวซึ่งพระยา
อนุมานราชชนรักษาไว้จวบจนชีวิตหาไม่คือ
การใช้ตะเกียบรับประทานอาหารที่บ้าน

เมื่อยังเด็ก พระยาอนุมานราชชนมี
ชื่อจีนว่า “หลี่ กวง หยง” ซึ่งจีนแสต้งให้
“หลี่” เป็นนามสกุล “กวง หยง” หมาย
ความว่าแสงสว่างตลอดกาล” ชื่อ^{๕๓}เป็นคำทำ

นายอนาคตของเด็กชายซึ่งต่อมาได้กลายเป็นหนึ่งในบรรดานักปราชญ์ที่แคล่วคล่องและทรงคุณวุฒิที่สุดแห่งประเทศไทย ซึ่งอุทิศชีวิตเพื่อแสวงหาความรู้

ท่านเป็นที่รู้จักในชื่อ “กวง หยง” จนกระทั่งได้เข้าทำงานในกรมศุลกากรเมื่ออายุได้ ๑๘ ปี จึงเปลี่ยนชื่อเป็น “ยง” ต่อมาท่านได้ใช้นามสกุล “เสฐียรโกเศศ” ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานโดยพระราชหัตถเลขา “เสฐียรโกเศศ” จึงกลายเป็นนามปากกาของท่าน

ชีวิตวัยเด็กของพระยาอนุมานราชธนเต็มไปด้วยการต่อสู้กับความจนและความยากลำบาก คุณย่าของข้าพเจ้าเล่าว่าบุตรของท่านต้องศึกษาในตอนค่ำได้แสงตะเกียงน้ำมัน ก๊าซเพราะบ้านไม่มีไฟฟ้า

การศึกษาในระบบที่ท่านได้รับคือเมื่อท่านเข้าเรียนอัสสัมชัญ ตอนอายุ ๙ ปี และศึกษาอยู่ที่นั่น ๔ ปี ดูเหมือนว่าบิดามารดาของท่านต้องอดมื้อกินมื้อเพื่อส่งเสียให้ท่านไปโรงเรียน และมีเงินส่งเสียแค่จบชั้นประถมปีที่โรงเรียนอัสสัมชัญ แต่ท่านก็ได้เรียนภาษาอังกฤษและวรรณคดีไทยจากบิดาก่อนเข้าโรงเรียน

น่าสนใจที่เพื่อนร่วมชั้นและเพื่อนโรงเรียนอัสสัมชัญของท่านหลายคนได้ดำรงตำแหน่งเป็นข้าราชการระดับสูง ได้แก่ พระยามานวราชเสวี พระยาศรีเสนาสมบัติศิริ พระยาปริชาณศาศตร์ พระยามไหสวรรค์ พระยาอัครราชทรงศิริ พระยาตราภักพิพัฒน์ และพระยาพิพากษาศัตยาธิปไตย เพื่อนร่วมวัยอีกท่านหนึ่งคือ เจ้าพระยาศรีธรรมมาธิเบศ

เมื่อออกจากโรงเรียนแล้ว ท่านก็หางานทำและได้เป็นเกสซ์กรฝึกงานที่กรมการเกสซ์ในกรุงเทพ ฯ เพื่อประหยัดค่ารถรางและเพิ่มเงินค่าอาหารกลางวันซึ่งมีน้อย ท่านจึงเดินไปทำงานและเดินกลับบ้านทุกวัน ท่านเริ่มชอบการเดินทางซึ่งทำให้ท่านสุขภาพดี ต่อมาภายหลัง ท่านเดินจากกรมศุลกากรหรือราชบัณฑิต กลับบ้านมิใช่เพื่อประหยัดค่ารถรางแต่เพื่อออกกำลังกาย การเดินประจำทุกวันๆ เริ่มตั้งแต่ตีห้า ท่านไปร่วมวงกับเพื่อนๆ แล้วเดินรอบสวนลุมพินีเป็นเวลาเกือบสองชั่วโมงก่อนจะแยกย้ายกันกลับบ้าน ท่านกล่าวว่า การเดินในตอนเช้าตลอดเวลาสี่สิบปีมีประโยชน์แก่ทั้งร่างกายและจิตใจ เพราะท่านพบว่าท่านสามารถแก้ไขปัญหาค้นหาได้หลายข้อและจำอะไรได้หลายอย่างขณะที่ท่านเดิน เพื่อฝึกความจำ ท่านจะท่องชื่อของเมืองหลวง และ

มลรัฐต่าง ๆ ของสหรัฐอเมริกา และชื่อ
จังหวัดต่าง ๆ ในประเทศไทย

เมื่อท่านถึงอนิจกรรม พระยามาน
นวรราชเสวีเขียนว่า “ข้าพเจ้าเป็นเพื่อนกับพระ
ยาอนุนามราชชนกตั้งแต่สมัยยังเป็นเด็ก เรา
เดินเล่นด้วยกันทุกเช้าเป็นเวลาถึงยี่สิบปี ข้าพ
เจ้าเศร้าใจที่ท่านจากไป และคงคิดถึงเพื่อน
เดินเล่นของข้าพเจ้า”

การชอบเดินของท่านเป็นที่รู้จักทั่วไป
เมื่อมีคนถามท่านว่าทำไมท่านจึงไม่นั่งรถยนต์
เหมือนบุตรของท่าน ท่านจะตอบว่า “ผม
เป็นลูกคนธรรมดา แต่เขาเป็นลูกพระยา”
เมื่อข้าพเจ้าช้อรถคันแรก ท่านถามภรรยา
ของข้าพเจ้าแบบติดตลกว่าเราใช้ขาไม่ได้แล้ว
หรือ คำถามของท่านแม้จะเป็นการล้อเล่นได้
ทำให้เราทั้งสองรู้สึกละอายใจ ถึงแม้ว่าเราจะ
รู้ว่า การช้อรถเป็นสิ่งจำเป็น มิใช่เป็นการ
ใช้จ่ายแบบฟุ่มเฟือย

หลังจากทำงานกรมการเกษตรได้ไม่
นาน ท่านก็ออกไปเป็นเสมียนที่โรงแรม
โอเรียนเต็ลซึ่งรายได้ดีกว่า หน้าที่ของท่าน
คือเขียนรายการอาหารเป็นภาษาอังกฤษ และ
งานต่าง ๆ อื่น ๆ เช่นต้อนรับแขกที่มาพัก
ท่านพอใจงานที่โรงแรมและเขียนถึงช่วงเวลา
ราวหนึ่งปีที่โรงแรมโอเรียนเต็ลในอัตชีว

ประวัติว่า “มองย้อนหลังไปถึงงานของข้าพ
เจ้าที่โรงแรมโอเรียนเต็ล เมื่อข้าพเจ้าอายุ
เพียง ๑๗ ปี ข้าพเจ้าเชื่อว่าประสบการณ์ที่
ได้รับมีส่วนช่วยให้ข้าพเจ้าอดทนต่อความลำ
บากและความขัดสนซึ่งต้องเผชิญในอนาคต”

หนึ่งปีต่อมา ท่านได้ลาออกจาก
โรงแรมโอเรียนเต็ล และเข้าทำงานที่กรม
ศุลกากร ซึ่งจะเปลี่ยนแปลงชีวิตท่านอย่างสิ้น
เชิง ท่านได้เป็นผู้ช่วยของนายฮอร์แมน
แมกซ์เวลล์ซึ่งได้กล่าวไปแล้ว ต่อมาความรู้
ภาษาอังกฤษอย่างดีทำให้ท่านได้กลายเป็น
เลขาส่วนตัวของชาวอังกฤษอีกผู้หนึ่ง คือนาย
วิลเลียม นันน์ ซึ่งเป็นที่ปรึกษากรม ภาษา
อังกฤษซึ่งท่านศึกษาด้วยตนเองดีขึ้นเรื่อย ๆ
เนื่องจากได้อ่านหนังสืออังกฤษมากขึ้น โดย
นายฮอร์แมน แมกซ์เวลล์เป็นผู้ให้ยืม ส่วน
ใหญ่จะเป็นนวนิยายแต่งโดย เซอร์ อาร์เธอร์
โคแนน ดอยล์ เซอร์วอลเตอร์ สก็อต และ
ชาลส์ ดิกเกนส์ ท่านเริ่มเขียนบทความซึ่ง
ส่วนใหญ่แปลมาจากภาษาอังกฤษ และได้ลง
ตีพิมพ์ในนิตยสารของสำนักพิมพ์ไทยซึ่ง ขุน
โสภิต อักษราการ เพื่อนของท่านเป็นเจ้าของ และในนิตยสารอีกเล่มหนึ่งของสำนัก
พิมพ์ไทยเกษม ซึ่งหลวงสรสรารากิจ เพื่อน
อีกคนหนึ่งเป็นเจ้าของ

ท่านเขียนได้นามปากกาหลายนามด้วย
กัน แต่ในที่สุดก็ใช้นามปากกา “เสฐียร
โกเศศ” ผลงานชิ้นแรกในอาชีพนักวรรณ
กรรมของท่าน คืองานแปลเรื่อง “นวนิ
สังฆราช” ของอิงเกอร์ชอล ตามมาด้วย
งานอื่น ๆ อีกหลายเล่ม เช่น โซริตา ราชินี
แห่งทะเลทราย ซึ่งแปลมาจากหนังสือแต่งโดย
เซอร์ เอช. ไรเคอร์ แฮกการ์ด ชื่อเรื่อง *สาว
พรหมจารีแห่งพระอาทิตย์* งานนี้ได้รับการ
ต้อนรับเป็นอย่างดีจากเยาวชน เช่นตัวข้าพ
เจ้าเอง เพราะเป็นนิยายผจญภัย โซริตา
เป็นตัวอย่างผลงานชิ้นแรกของท่านในขณะ
ที่งานสมัยต่อมาเป็นเรื่องจริงจังกว่านั้น

ในช่วงหลังของชีวิต ท่านมีผลงาน
ในรูปหนังสือและบทความภาษาอังกฤษด้วย
บทความจะตีพิมพ์ในวารสารของสยามสมาคม
ท่านอ่านหนังสือภาษาอังกฤษมากขึ้น
เมื่อท่านไปพบแคตาล็อกหนังสือจากร้าน
ฟอยล์แห่งลอนดอนขณะไปที่ร้านเคี่ยมฮั่วแสง
ที่เวียงนครเกษม ท่านเก็บเงินไว้สั่งซื้อหนังสือ
จากฟอยล์และต่อมาก็ส่งจากเบลคเวลล์แห่ง
ออกซ์ฟอร์ดด้วย

หลายปีต่อมาเมื่อข้าพเจ้าไปอยู่ที่ออกซ์
ฟอร์ด ข้าพเจ้าได้ไปที่เบลคเวลล์ เขาให้
ข้าพเจ้าดูชื่อพระยาอนุমানราชชนซึ่งยังอยู่ใน
รายชื่อผู้ติดต่อส่งสารประจำ

ในตอนนั้นท่านมีความชำนาญในการ
แปลอังกฤษเป็นไทยแล้ว ซึ่งท่านเรียกว่า
“การทำให้เป็นภาคภาษาไทยที่ปราศจากกลี
นมเนย” ผู้ที่อ่านหนังสือและบทความของ
ท่านไม่เคยสงสัยเลยว่าเป็นการแปลจากภาษา
อังกฤษ ดังเช่นหนังสือเรื่องกามนิต

ต่อมาพระยาอนุমানราชชนได้พบกับ
พระสารประเสริฐ ชายหนุ่มทั้งสองได้สร้าง
มิตรภาพที่แน่นแฟ้นและเข้าอกเข้าใจกันซึ่ง
ยืนยงเป็นเวลาหลายปี ทั้งสองได้ประสาน
ความสามารถด้านภาษาอังกฤษและสันสกฤต
เข้าด้วยกัน ในการสร้างงานวรรณกรรมหลาย
ชิ้น หนังสือสามเล่มที่ผลิตร่วมกันและมีความ
ดีเด่น ได้แก่ *นิยายเบงกัล* ซึ่งได้รับรางวัลที่
หนึ่งจากสมาคมวรรณกรรมรัชกาลที่ ๗
หิโตปเทศ ทำให้ทั้งสองเป็นที่สนใจของนัก
ปราชญ์เชื้อพระวงศ์สองพระองค์คือสมเด็จพระ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จฯ
เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ต่อมา
พระยาอนุমানราชชนก็ได้รับการแนะนำให้
รู้จักเชื้อพระวงศ์ทั้งสอง

กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรง
พยายามหาทางย้ายพระยาอนุমানราชชนจาก
กรมศุลกากรมาเป็นผู้ช่วยของพระองค์ที่หอ
สมุดแห่งชาติแต่ไม่สำเร็จ ถึงแม้จะเสียพระทัย
กรมพระยาดำรงราชานุภาพก็ได้ตรัสทำนาย

กับกรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ไว้ว่าวันหนึ่ง
พระยาหนุมผู้จะต้องเป็นนักปราชญ์ที่ยิ่งใหญ่

การที่พระยาอนุমানราชธรรมาธิบดีเป็นที่
รู้จักของกรมพระยานริศฯ ได้นำไปสู่เหตุ
การณ์สำคัญคือ กรมพระยานริศฯ เสด็จไป
ยังบ้านของพระยาอนุমানราชธรรมาธิบดีและทรง
เรียกพระยาอนุমানราชธรรมาธิบดีว่าพระสหายนัก
ปราชญ์ ในช่วงเวลาสองสามปีต่อมา นัก
ปราชญ์ทั้งสองได้แลกเปลี่ยนสาส์นเกี่ยวกับ
งานวิชาการหลายเรื่อง ซึ่ง ส. ศิวรักษ์เรียก
ว่าไทยคดี หรือไทยวิทยา โดยถือตามคำ
“จีนวิทยา” และ “ภารตวิทยา” ซึ่งพระยา
อนุমানราชธรรมาธิบดีเป็นผู้ริเริ่มใช้ สาส์นดังกล่าว
ได้รับการตีพิมพ์เป็นหนังสือ ๕ เล่ม ซึ่งชื่อ
ว่า บันทึกความรู้ต่าง ๆ และได้กลายเป็น
แหล่งความรู้เรื่องไทยวิทยาที่กว้างขวางที่สุด
ส. ศิวรักษ์ได้เขียนไว้ว่า ในทศวรรษนี้ไม่มี
หนังสือเล่มใดที่จะให้ความรู้ได้กว้างขวางและ
ลึกซึ้งในค่านิยมไทยคดีมากไปกว่าบันทึกความรู้
โดยนักเขียนสองท่านนี้

ส่วนหนังสือดีเด่นเล่มที่สามคือเรื่อง
กามนิต ซึ่งนับเป็นผลงานชิ้นเอกของเสฐียร
โกเศศและนาคะประทีป ศาสตราจารย์สุกิจ
นิมมานเหมินท์ ได้เขียนถึงกามนิตไว้ว่า ผู้
เขียนเป็น “นักเจียรนัยเพชรอย่างเอก” การ
แปลจากอังกฤษเป็นไทยอยู่ในมืออันสามารถ

ของพระยาอนุমানราชธรรมาธิบดีนักเขียนทั้งสองได้
ประสานความเป็นอัจฉริยะในการ “ขัดเกลา
ดัดแปลงแก้ไขให้ออกมาเป็นเสมือนหนึ่งแก้ว
มณี อันที่นายช่างได้เจียรนัยขัดสี มีแสง
โชติช่วงเป็นที่พออกพอใจของคนทุกเพศทุก
วัย ว่าเป็นเรื่องที่น่าอ่าน” จะถือเป็นพระสูตร
เล่มใหม่ก็ได้ จะอ่านเป็นนิยายรักอมตะก็ได้
เรื่องกามนิตเป็นตำรารักที่ยิ่งใหญ่ ส่วนผู้
ที่มีรสนิยมสูงทางภาษาไทยก็จะนับว่ากามนิต
เป็นงานวรรณกรรมร้อยแก้วที่มีคุณค่าสูงส่ง
ในค่านิยม

หนังสือ กามนิต เป็นตำราเรียนใน
โรงเรียนรัฐบาลอยู่เป็นเวลาหลายปี จึงเป็น
ที่รู้จักและอ่านกันอย่างกว้างขวาง นอกจากนี้
หนังสือเล่มนี้ยังได้รับการตีพิมพ์หลายครั้งจน
นับไม่ถ้วนเพื่อแจกเป็นของขวัญในงานสังคม
ต่างๆ อีกทั้งได้นำไปทำภาพยนตร์จอใหญ่
และจอแก้ว

อย่างไรก็ตาม เมื่อถึงจุดสุดยอดแห่ง
งานอาชีพของท่านในตำแหน่งรองอธิบดีกรม
ศุลกากร พระยาอนุমানราชธรรมาธิบดีได้ตกเป็นผู้
รับเคราะห์ทางการเมืองอันเป็นผลมาจากการ
ปฏิวัติ พ.ศ. ๒๔๗๕ และถูกปลดออกเป็น
ข้าราชการบำนาญ ศาสตราจารย์สุกิจ นิมมาน
เหมินท์ได้เขียนถึงเหตุการณ์ที่ไม่เป็นธรรม
และน่าเศร้าครั้งนั้นว่า “ไกรู้จักแต่ข้าวเปลือก

และแมลงจึงเขี่ยเพชรพลอยทิ้งไปเพราะไม่รู้คุณค่า

โซกษะตาได้ยื่นมือเข้ามาปรับเปลี่ยนทุกสิ่งให้เข้าที่เพราะหลังจากนั้นไม่นาน พระยาอนุมานราชชนกได้รับการเรียกตัวเข้ารับราชการในกรมศิลปากร ซึ่งสามารถใช้อัจฉริยะของท่านให้เกิดประโยชน์ได้เต็มที่ ในที่สุดท่านก็ได้ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากร ได้รับการแต่งตั้งเป็นราชบัณฑิต และได้รับเลือกเป็นนายกรัฐมนตรีสถานในเวลาต่อมา

สิ่งเดียวที่พระยาอนุมานราชชนกชอบทำในเวลาพักผ่อนคือการฟังเพลงไทยเดิมทางวิทยุ โดยเฉพาะอย่างยิ่งก่อนเข้านอน ข้าพเจ้ายังนึกภาพท่านนั่งโสร่ง นอนเอนหลังฟังดนตรีอย่างตั้งใจจนเกือบนอนตัวโปรด ซึ่งปัจจุบันอยู่ในบรรดาของที่ระลึกของท่านในห้องสมุดอนุมานราชชนก หอสมุดแห่งชาติ ถ้างับเอิญเป็นเพลงโปรดของท่านเช่น “สารถิ” หรือ “เขมรไทรโยค” ท่านก็จะครวญเนือร้องตามไปด้วย การพักผ่อนอีกอย่างหนึ่งของท่านถึงการทำสวน เราจะเห็นท่านทำสวนอยู่ท่ามกลางต้นไม้และกล้วยไม้ วันหนึ่งผู้มาเยือนได้ถาม “คนทำสวนแก่ๆ” ว่าพระยาอนุมานราชชนกอยู่ไหม “คนทำสวน” รีบนำแขกไปนั่งในห้องรับแขก สอง

สามนาทีต่อมา คนทำสวนก็แต่งตัวเรียบร้อยเดินเข้ามาในห้องรับแขกให้แขกประหลาดใจ เพราะ “คนทำสวน” ก็คือตัวพระยาอนุมานราชชนกนั่นเอง

ท่านไม่มีเวลาจะสนใจเรื่องอาหารและเสื้อผ้า ท่านรับประทานทุกอย่างที่จัดมาให้ท่านโดยไม่จู้จี้เรียกร้อง ถึงแม้ท่านจะชอบอาหารบางอย่างที่ปรุงโดยภรรยา ส่วนเสื้อผ้านั้น ลูก ๆ ต้องเรียกช่างตัดเสื้อมาที่บ้าน ชื่อเสื้อเชิร์ต ถุงเท้าและรองเท้าให้ท่าน และผลัดกันถอดรองเท้าเมื่อท่านกลับถึงบ้าน ทำความสะอาดและขัดให้ (ต่อมาหลาน ๆ ผลัดกันทำด้วย) ในสายตาของลูก ๆ พ่อคุณเป็นคนเข้มงวดภายนอก เจ้าระเบียบและพูดน้อย แทนที่จะเรียกเรามากต่อหน้าเมื่อเราทำผิด ท่านเขียนจดหมายถึงเราด้วยลายมือสวยของท่าน บอกว่าเราทำผิดอย่างไร และควรปฏิบัติอย่างไรเพื่อเป็นการไถ่โทษ จดหมายของท่านแสดงความเมตตาและเห็นอกเห็นใจ ไม่เคยมีคำรุนแรงเลย หลังจากอ่านจดหมายของท่านแล้ว ไม่มีใครเลยในหมู่ลูก ๆ ที่จะกลืนน้ำตาได้ แน่แน่นอนข้าพเจ้าก็ได้รับจดหมายแบบนี้ซึ่งน่าเสียดายมากที่ทำหายเสียแล้ว

ข้าพเจ้าคิดว่าท่านเขียนจดหมายเช่นนี้เพื่อหลีกเลี่ยงการทำให้เรารู้สึกอับอายและ

กระอักกระอ่วน ในขณะที่เดียวกันก็เป็นการให้เวลาเราเพียงพอที่จะคำนึงทบทวนถึงความผิดพลาด ไม่ต้องสงสัยเลยว่าเราทุกคนประพฤติดีขึ้น และพ่อไม่เคยต้องดูเราซ้ำอีก

ท่านชอบเดินทางมากและได้เดินทางอย่างกว้างขวางในประเทศไทย ที่จริง ก่อนท่านถึงแก่นิจกรรมเพียงสองสามสัปดาห์ ท่านไปเชียงใหม่ที่แม่สะเรียง ท่านได้ไปประเทศต่าง ๆ ในเอเชียและยุโรปด้วย แต่ข้าพเจ้าคิดว่า การไปเยี่ยมครอบครัวที่นิวยอร์กทำให้ท่านมีความสุขที่สุดและเป็นการเดินทางไปต่างประเทศครั้งสุดท้ายของท่าน ขณะที่ท่านอยู่นิวยอร์ก ท่านมีโอกาสดำเนินงานอดิเรกของท่านคือการไปร้านหนังสือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งร้านบาร์นส์แอนด์โนเบิลที่ถนน ๑๔ ท่านมีโอกาสดำเนินงานอดิเรกที่สมาคมเอเชียและบรรยายเรื่องวัฒนธรรมไทยที่มหาวิทยาลัยอีกสองแห่งด้วย

หลังจากได้ชมสถานที่สำคัญในนิวยอร์ก รวมทั้งได้ชมละครเพลงบรอดเวย์เรื่องบุษบาภิรมทาง (My Fair Lady) แล้วข้าพเจ้าขับรถพาท่านไปเที่ยวประเทศแคนาดา การไปเที่ยวครั้งนี้ท่านผ่านภูมิภาคอควิออนแดส์ที่งดงามทางเหนือของมลรัฐนิวยอร์กซึ่งนำไปสู่แคนาดา เห็นได้ชัดว่าท่านซาบซึ้งในความ

งามตามธรรมชาติของชนบทตลอดทาง แล้วเสมือนฉากสุดท้ายของการเดินทางอันน่าประทับใจครั้งนี้ ท่านก็ได้ชมน้ำตกไนแอการา ขณะที่ท่านยืนสงบจ้องธารน้ำสีเขียวไหลบ่าลงสู่สู่มหาน้ำใหญ่ที่เป็นควันทมหกเบื้องล่าง ไม่มีทางจะทราบได้ว่าท่านคิดอย่างไร แต่ข้าพเจ้าสงสัยว่าทัศนียภาพของสิ่งมหัศจรรย์อันเลื่องชื่อที่ให้ความรู้สึกน่าเกรงขามนี้ได้ทำให้ท่านพอใจอย่างยิ่ง ความฝันในวัยเด็กของท่านได้กลายเป็นความจริง

ถึงแม้ว่าท่านจะเป็นคนรุ่นเก่า ซึ่งพยายามอนุรักษ์วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมอันเก่าแก่ของไทย แต่ทัศนะของท่านก็เป็นแบบสมัยใหม่ ท่านเป็นสะพานเชื่อมโยงระหว่างสยามเก่าและไทยใหม่อย่างแท้จริง เป็นการยืนยันว่าวัฒนธรรมและประเพณีไทยโบราณจะไม่มีวันเสื่อมหายในการเผชิญหน้ากับความก้าวหน้าและการพัฒนา แต่จะยังเจริญงอกงามควบคู่ไปกับวัฒนธรรมและประเพณีใหม่ของประเทศไทยสมัยใหม่ ดร. สุเมธ ชุมสาย สถาปนิกมีชื่อ ได้เขียนเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า คุณตา (พระยาอนุนามราชชน) ส่งเสริมโครงการและแนวความคิดใหม่ ๆ ของคนหนุ่มสาวรุ่นใหม่จนท่านกลายเป็น “วีร-

บุรุษ” ของพวกเขา สุภาสิตของท่านคือ
สิ่งเก่าสิ่งใหม่จะต้องไม่ขาดจากกัน

ในโอกาสฉลองสองร้อยปีการกู้กรุง
ศรีอยุธยา ท่านกล่าวคำต่อไปนี้ท่ามกลาง
ทรากรของกรุงเก่า

“ผู้ที่หวังจะเข้าถึงอารยธรรมควรมอง
ย้อนไปในอดีตให้ไกลเท่ากับที่มองไปข้างหน้า
หน้าที่และความรับผิดชอบของเรามีคัมภีร์ต่อ
อาณาจักรของปัจจุบันเท่านั้น แต่มีต่ออดีต
และอนาคตด้วย”

เมื่อท่านอายุได้ ๘๐ ปี ก่อนท่านถึง
อนิจกรรมเจ็ดเดือน ได้เกิดเหตุการณ์สาม
อย่าง หนึ่งท่านได้รับเกียรติเป็นนายกสยาม
สมาคมโดยการเลือกตั้ง สองการเปิดห้อง
สมุดอนุমানราชชนที่หอสมุดแห่งชาติ เพื่อ
เป็นที่เก็บหนังสือ ต้นฉบับ และของที่ระลึก
เกี่ยวกับชีวิตและงานของท่านทั้งหมด สาม
คือการก่อตั้งมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป
ซึ่งพระยาอนุমানราชชนได้มอบลิขสิทธิ์ผล
งานของท่าน ตั้งแต่นั้นมารายได้จากการตี
พิมพ์งานดังกล่าวก็ได้ช่วยนักเขียนที่ขัดสน
ตามความปรารถนาของท่าน

เมื่อท่านถึงอนิจกรรม ก็ได้มีผู้
กล่าวยกย่องท่านว่าทุกสารทิศว่าท่านเป็นนัก
ปราชญ์ที่ยิ่งใหญ่แห่งประเทศไทย และที่

สำคัญยิ่งกว่านั้นก็คือท่านเป็นผู้ทรงคุณงาม
ความดี

ถึงทีมาร์ค แอนโรนี่พุดในงานศพ
ซีซาร์ “ข้าพเจ้ามาฝั่งซีซาร์มิใช่มายกย่อง
ชมเชย” ในทำนองเดียวกัน ข้าพเจ้าอยาก
จะพูดว่าที่มาคตินี้ก็เพื่อเสนอชีวประวัติโดยย่อ
ของพระยาอนุমানราชชน มิใช่เพื่อยกย่อง
ความสำเร็จและความดีของท่าน ดังนั้นจึงไม่
จำเป็นต้องนำคำชมเหล่านั้นมากล่าว ณ ที่นี้

เมื่อท่านตระหนักว่าท่านเหลือเวลา
น้อยที่จะอยู่กับลูก ๆ ท่านได้เขียนจดหมาย
ฉบับสุดท้ายบอกกับลูก ๆ ว่าท่านทิ้งมรดกไว้
เท่าใด บอกให้ลูกดูแลแม่ให้ดี และให้คำ
แนะนำครั้งสุดท้ายพร้อมทั้งส่งเสียเรื่องการ
เผาศพและกล่าวคำอำลาแก่ทุกคน

ท่านได้ไปสู่แดนซึ่งบรรยายไว้ใน
หนังสือ กามนิค ของท่านที่ซึ่งวิญญาณของผู้
ทรงคุณความดีและความบริสุทธิ์ในดวงใจได้
รับการต้อนรับให้สถิตย์บนบัลลังก์ดอกบัวแดง
ฟ้า และขาว ล่องลอยอยู่กลางสระใหญ่ ณ ที่นี้
ดอกไม้นานาชนิดซึ่งส่องแสงเป็นประกาย
จุฬเพชรบนพื้นโลกได้ส่งกลิ่นหอมคละเคล้า
กับกลิ่นแรงของดอกปาริชาติแดง.... ณ ดิน
แดนสุชาวดี หรือสรวงสวรรค์ ●

อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ฉบับย้อนหลัง-ปัจจุบัน

ราคาพิเศษ

ปีที่ ๖ : ๑-๒ (๒๕๒๖) ฉบับ "๑๕ ปี คณะอักษรศาสตร์"	๔๐ บาท
ปีที่ ๗ : ๑ (๒๕๒๖)	๒๐ บาท
ปีที่ ๗ : ๒ (๒๕๒๗)	๒๐ บาท
ปีที่ ๘ : ๑ (๒๕๒๘)	๒๐ บาท
ปีที่ ๘ : ๒ (๒๕๒๙) ฉบับ "๑๐๐ ปี นวนิยายไทย"	๒๐ บาท
ปีที่ ๙ : ๑ (๒๕๒๙) ฉบับ "ประวัติศาสตร์"	๒๐ บาท
ปีที่ ๙ : ๒ (๒๕๓๐) ฉบับ "ภาษาและวรรณกรรม"	๒๐ บาท
ปีที่ ๑๐ : ๑ (๒๕๓๐)	๒๐ บาท
ปีที่ ๑๐ : ๒ (๒๕๓๑) ฉบับ "๒๐ ปี คณะอักษรศาสตร์"	๒๐ บาท
ปีที่ ๑๑ : ๑ (๒๕๓๑)	๒๐ บาท
ปีที่ ๑๑ : ๒ (๒๕๓๑) ฉบับ "ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม เอเชียตะวันออกเฉียงใต้"	๒๐ บาท

สั่งซื้อ และสมัครสมาชิก (ปีละ ๔๐ บาท) ที่

นางสาว พันทิพา ศรีพนผล

คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

นครปฐม ๗๓๐๐๐ (ป.ณ. สยามจันทร์)

อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

ยินดีพิจารณาตีพิมพ์บทความ บทวิจารณ์ และข้อเขียน

วิชาการด้านมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ วิจิตรศิลป์

จากสมาชิกและผู้อ่านทุกท่าน